

Anna Wasilewska

Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Teoretyczne uwarunkowania procesu modernizacji gospodarstw rolniczych

Wstęp

Jednym z celów Wspólnej Polityki Rolnej i Rozwoju Obszarów Wiejskich była i jest w dalszym ciągu modernizacja sektora rolnego, obejmująca również modernizację gospodarstw rolnych. Pojęcie „modernizacja” nie zostało jednak precyzyjnie zdefiniowane przez sferę polityki ekonomicznej i społecznej. Powszechnie identyfikowano je z działaniami na rzecz unowocześniania. Modernizację wiązano również z takimi zagadnieniami jak restrukturyzacja i inwestycje. Nie było jednak wyraźnego rozgraniczenia pomiędzy tymi procesami.

Konsekwencją braku definicji modernizacji może być zawężenie działań modernizacyjnych na rzecz gospodarstw rolnych wyłącznie do zmian technik lub technologii produkcji. Ponadto natężenie procesu inwestycyjnego może zostać wykorzystane jako wskaźnik charakteryzujący przebieg procesów modernizacyjnych. Z przeprowadzonego studium literatury przedmiotu wynika jednak, że takie podejście daje dość ograniczony obraz przebiegu modernizacji rolnictwa, a zwłaszcza gospodarstw rolnych. Wymierną konsekwencją tego zjawiska może być dystrybucja środków finansowych na działania, które nie doprowadzą do modernizacji gospodarstw pomimo, że taki był ich cel.

Celem pracy jest przeprowadzenie przeglądu literatury dotyczącej zagadnień modernizacji gospodarstw rolniczych. W pierwszym etapie przedstawiono rys historyczny wybranych procesów modernizacyjnych i związanej z tym ewolucji samego pojęcia modernizacja. Następnie zwrócono uwagę na wielowymiarowość podejścia do analizy procesów modernizacyjnych. Celem kolejnego rozdziału było określenie zróżnicowania koncepcji modernizacji zachodzącej na poziomie mikro, tj. przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego.

Rys historyczny

Termin modernizacja w sposób najbardziej ogólny jest synonimem wszystkich rodzajów postępowej zmiany społecznej, w której społeczeństwo porusza

się wzdłuż pewnej przyjętej skali postępu. W ujęciu tym pojęcie modernizacji może mieć zastosowanie do wszystkich okresów historycznych, a przykładem modernizacji może być wyjście z jaskiń i zbudowanie pierwszych schronień, zastąpienie furmanek samochodami czy maszyn do pisania komputerowymi edytorami tekstów [Sztompka, 2005].

Drugie znaczenie modernizacji jest związane z zespołem społecznych, politycznych, ekonomicznych, kulturowych i mentalnych przekształceń zachodzących na Zachodzie od XVI wieku, osiągających szczyt w wieku XIX i XX. W jego skład wchodzi procesy uprzemysłowienia, urbanizacji, racjonalizacji, biurokratyzacji, demokratyzacji, rozkwit kapitalizmu, upowszechnianie się indywidualizmu i motywacji do osiągnięć, apoteoza rozumu i nauki. Modernizacja w tym znaczeniu oznacza proces dochodzenia do nowoczesności, zbliżania się do określonego, zlokalizowanego historycznie syndromu instytucjonalnego, organizacyjnego i odnoszącego się do procesu, przez który przechodzi społeczeństwo tradycyjne lub przedtechniczne, kiedy przekształca się w społeczeństwo, charakteryzujące się technologią maszynową. W tym okresie modernizacja wyróżnia się również racjonalnymi i świeckimi postawami oraz wysoko zróżnicowanymi strukturami społecznymi [O'Connell, 1976].

W trzecim, najbardziej precyzyjnym rozumieniu, terminu „modernizacja” używa się do opisu wysiłków podejmowanych przez zacofane i słabo rozwinięte społeczeństwa, aby dogonić wiodące, najbardziej rozwinięte państwa, współistniejące z nimi w tym samym okresie historycznym w ramach społeczeństwa globalnego. W zależności od podejścia do zmian społecznych używane są pojęcia: modernizacji, neomodernizacji i teorii konwergencji.

Teorie modernizacji i konwergencji powstały po II wojnie światowej. Zostały one sformułowane w odpowiedzi na powstający wówczas podział społeczeństwa na trzy oddzielne „światy”:

- Pierwszy Świat, do którego należały rozwinięte społeczeństwa przemysłowe Europy Zachodniej i USA, Japonia oraz uprzemysłowione kraje Dalekiego Wschodu;
- Drugi Świat, to autorytarne kraje socjalistyczne, zdominowane przez Związek Radziecki. Modernizacja dokonała się w nich na skutek procesu wymuszonego uprzemysłowienia odbywającego się przy wielkich kosztach społecznych;
- Trzeci Świat, to społeczeństwa postkolonialne Południa i Wschodu, poważnie zacofane i często znajdujące się jeszcze głęboko w erze przedindustrialnej.

Klasyczne teorie modernizacji skupiały się na kontraście między Pierwszym i Trzecim Światem, natomiast punktem zainteresowań teorii konwergencji (rów-

niez powstałe nieco później teorii transformacji postkomunistycznej) były różnice pomiędzy Pierwszym i Drugim Światem.

Cel, fazy oraz sposoby modernizacji

Teorie procesu modernizacji różnią się pomiędzy sobą określeniem punktu dojścia (celu), do jakiego dąży modernizacja, określeniem poszczególnych faz, przez jakie należy przejść dochodząc do celu oraz określeniem sposobu jego osiągnięcia.

Rozpatrując procesy modernizacji należy zawsze zadać pytanie o cel, do osiągnięcia którego powinno dążyć społeczeństwo. W tym kontekście modernizacja została zdefiniowana na trzy sposoby. W ujęciu historycznym jest ona synonimem westernizacji lub amerykańizacji. Postrzegana jest jako ruch w kierunku określonych, zlokalizowanych w czasie i przestrzeni społeczeństw. Modernizacja jest tu całkowitym przekształceniem tradycyjnego, przednowoczesnego społeczeństwa w takie formy technologii i związanej z nimi organizacji społecznej, które charakteryzują zaawansowane, zamożne i stosunkowo stabilne politycznie narody Świata Zachodniego [Moor, 1963]. Jest ona procesem zmiany w kierunku tych typów społecznych, ekonomicznych i politycznych systemów, jakie rozwijały się w Europie Zachodniej i Ameryce Północnej od XIX wieku i później rozprzestrzeniły na inne państwa europejskie, a w XIX i XX wieku na państwa Ameryki Południowej, Azji i Afryki [Eisenstadt, 1966].

Inne spojrzenie cechuje modernizację w ujęciu relatywistycznym. Definicje te nie przywołują dokładnych parametrów przestrzennych lub czasowych, ale skupiają się na istocie procesu, niezależnie od tego kiedy i gdzie on zachodzi. Modernizacja oznacza celowe naśladowanie standardów, uznanych za nowoczesne przez całą populację. Wzorców tych dostarczają jej oświecone segmenty lub elity rządzące. „Epicentra” nowoczesności nie są jednak ustalone raz na zawsze, ale zmieniają się w toku historii. Tiryakian [1985] wskazuje na zmiany punktów odniesienia od „społeczeństw rozsądników” w Grecji i Izraelu, przez antyczny Rzym, Europę Północną i Północno-zachodnią w średniowieczu, rozkwit Stanów Zjednoczonych i obecnie przesunięcie w kierunku Dalekiego Wschodu, krajów leżących nad Oceanem Spokojnym, a w przyszłości może z powrotem do zjednoczonej Europy.

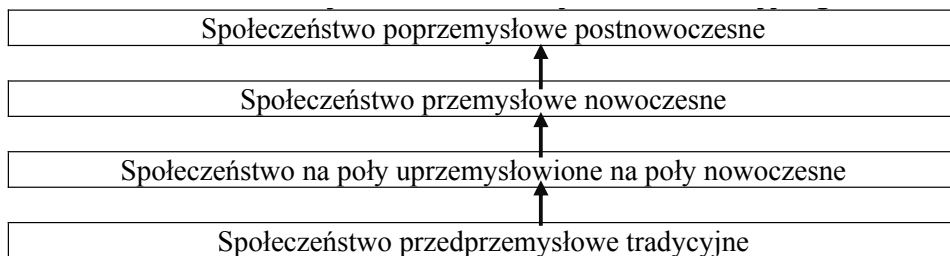
Najbardziej konkretne są pod tym względem definicje analityczne. Podjęto w nich próbę wyznaczenia wymiarów nowoczesnego społeczeństwa, skupiając się na aspekcie strukturalnym lub psychologicznym, wyznaczając typ osobowości „charakterystyczny” dla społeczeństw nowoczesnych. Smelser [1973] opi-

suje modernizację jako złożone, wielowymiarowe przejście, obejmujące sześć dziedzin:

- Sferę ekonomii, w której modernizacja oznacza zakorzenienie technologii w sferze naukowej, przejście od produkcji rolnej na własne potrzeby do rolnictwa komercyjnego, zastąpienie siły ludzi i zwierząt energią nieożywioną i produkcją maszynową, rozprzestrzenianie się form miejskich i koncentrację przestrzenną siły roboczej.
- Sferę polityczną, gdzie modernizacja wiąże się z przejściem od władzy plebiennej do systemów władzy opartych na prawie wyborczym, reprezentacji, partiach politycznych i demokracji.
- Sferę edukacji, w której proces modernizacji pociąga za sobą likwidację analfabetyzmu i wzrastający nacisk na wiedzę, wyuczone zdolności i kompetencje.
- Sferę religijną, w której modernizacja oznacza sekularyzację (zeświecczenie).
- Sferę rodzinną – modernizację oznaczającą mniejszą rolę więzów krwi i większą specjalizację funkcjonalną rodziny.
- Sferę stratyfikacji, gdzie modernizacja oznacza nacisk na wyróżnianie warstw w społeczeństwie w oparciu o mobilność i indywidualne osiągnięcia, a nie cechy przypisane jednostce.

Kolejne zagadnienie wiąże się z wyznaczanymi w teorii modernizacji etapami rozwoju społecznego [Szczepański, 1989]. Według twórców teorii modernizacji istnieje z jednej strony faktyczna opozycja między społeczeństwem nowoczesnym a społeczeństwem tradycyjnym, z drugiej natomiast – charakterystyczne continuum, którego końcami są wymienione typy społeczeństw. Badacze uzupełniają te fazy o rozmaicie określone społeczeństwo pośredniego typu (schemat 1).

Rozwój związany z przechodzeniem pewnych stadiów utożsamiany jest z jednoliniowym procesem ewolucji, zgodnie z którym modernizacja jest samo-

Schemat 1

Uniwersalny schemat rozwoju modernizacyjnego

Źródło: Szczepański, M.S. 1989. Modernizacja. Rozwój zależny. Rozwój endogeny. Socjologiczne studium teorii rozwoju społecznego. Uniwersytet Śląski. Katowice.

podtrzymującym się procesem, któremu mają podlegać wszystkie społeczeństwa przechodzące od mniej rozwiniętych do bardziej rozwiniętych „światów”. Zakładano bowiem, że [Sztompka, 2005]:

- Zmiany mają charakter unilinearny (jednostronny), w związku z czym słabiej rozwinięte społeczeństwa muszą podążać tą samą ścieżką, którą już wcześniej przemierzyły społeczeństwa bardziej rozwinięte, powtarzając te same kroki, albo pozostając na niższym stopniu tych samych schodów.
- Zmiany są nieodwracalne i nieuchronnie zmierzają ku nowoczesności oraz ku wspólnemu dla wszystkich ostatecznemu celowi procesów rozwojowych, który to cel identyfikowali z uprzemysłowionymi, kapitalistycznymi, demokratycznymi społeczeństwami Zachodu.
- Zmiany mają charakter stopniowy i narastający. Jednocześnie zachodzą one w spokojny, pokojowy sposób.
- Proces modernizacji wiąże się z przejściem przez kolejne stadia, np. „tradycyjne – przejściowe – nowoczesne”.
- Istotne znaczenie w procesie modernizacji mają endogenne, immanentne przyczyny, które stanowią siłę napędową zmiany w terminach strukturalnego i funkcjonalnego różnicowania, doskonalenia adaptacyjnego i podobnych pojęć o proveniencji ewolucjonistycznej.
- Procesy modernizacji charakteryzuje progresywizm, co oznacza, że prowadzą one do powszechnej poprawy jakości życia społeczeństw oraz polepszenia kondycji człowieka.

Istniały pewne odstępstwa od ewolucjonistycznego podejścia w teorii modernizacji od początku jego istnienia. W przeciwieństwie do spontanicznej tendencji wyłaniającej się „oddolnie”, modernizacja była postrzegana jako proces inicjowany i kontrolowany „odgórnie” przez oświecone elity polityczne, które zdecydowane były wyrwać swoje kraje z zacofania za pomocą celowych, zaplanowanych działań. Celem, do którego dążono stawały się z reguły najbardziej rozwinięte społeczeństwa zachodniego, kapitalistycznego świata. Modernizacja oznaczała więc celowe naśladowanie społeczeństw zachodnich uznanych za wzorce nowoczesności. W tym kontekście modernizacja oznacza więc proces naśladowania, przeszczepiania do swojego kraju wzorów i produktów stanowiących osiągnięcia innych krajów [Chodak, 1973].

W zależności więc od teorii wyjaśniających proces modernizacji możemy wyróżnić różne mechanizmy ich działania. Teoria ewolucjonistyczna zakłada, że zmiany są nieuchronnym, naturalnym procesem, który może być wyłącznie okresowo przyhamowany lub wstrzymany. Przy takim podejściu, głównym zagadnieniem staje się odkrycie czynników, które wstrzymują wzrost słabo rozwiniętych społeczeństw. Zadaniem polityki jest wówczas poszukiwanie sposobów ich usunięcia. Założeniem jest tu przekonanie, że społeczeństwa przejdą proces

modernizacji, jeśli tylko nie będzie im się w tym przeszkadzać. Zjawisko modernizacji jest więc zjawiskiem spontanicznym, powstającym oddolnie. Warunkiem koniecznym modernizacji jest współistnienie różnorodnych społeczeństw, z których społeczeństwa pozostające na niższym poziomie muszą się zmodernizować albo zginąć. Zmiany mogą zachodzić stopniowo, rozwijać się oddolnie, ale zachodzą wówczas bardzo powoli. Można je przyspieszyć, jeżeli oświecone elity „odgórnie” wprowadzą modernizujące reformy, łącząc je z edukacją społeczeństwa, uświadamiającą korzyści płynące z nowoczesności.

Modernizacja w kontekście wielowymiarowości procesów gospodarczych

Idea modernizacji może być postrzegana na różne sposoby. W sferze ludzkiej psychiki modernizacja oznacza wzrost indywidualnej podatności na zmianę i innowacje, pragnienie osiągnięcia, rezygnację z praktyk magicznych, racjonalne tłumaczenie świata oraz wzrost empatii, czyli możliwości wczuwania się w rolę „nowoczesne” [Szczepański, 1989].

Psychologiczne teorie modernizacji skoncentrowane są głównie na próbach identyfikacji osobniczych i osobowościowych czynników rozwoju. Psycholodzy starają się ustalać rejestry cech „człowieka nowoczesnego”, których powszechna obecność w społeczeństwie przyspiesza wzrost i rozwój. Do najistotniejszych cech osobowościowych ludzi nowoczesnych zaliczono m.in. [Inkeles, Smith, 1984]: otwartość na nowe doświadczenia, gotowość do świadomej akceptacji zmiany społecznej, możliwość wyrażania opinii na temat spraw dotyczących nie tylko najbliższego otoczenia, ale również dziejących się daleko poza nim. Istotne znaczenie ma zdolność człowieka do zbierania informacji o faktach i umiejętność wykorzystania wiedzy w podejmowanych działaniach. Czynnikaми modernizacji w tym wymiarze są również:

- wiara w możliwości człowieka,
- odrzucenie fatalistycznego przekonania o wszechwładności sił przyrody,
- skłonność do kalkulacji, wynikającą z przekonania, iż świat jest „policzalny”, a wiele zjawisk można z powodzeniem przewidywać,
- wysokie aspiracje oświatowe oraz zawodowe,
- uniwersalizm i optymizm w postępowaniu.

Twórcy socjologicznych teorii modernizacji zainteresowani są z kolei wpływem czynników pozaindywidualnych i pozaekonomicznych na wzrost gospodarczy. Według nich modernizacja prowadzi do zmian w zakresie:

- odgrywania ról społecznych,

- ewolucji instytucji i ich funkcji,
- przeobrażeń systemów rodzinnych i więzów pokrewieństwa,
- przekształceń struktur rodowych oraz plemiennych w warstwowe i klasowe.

W sferze kulturowej proces modernizacji wyraża się natomiast w postępującej sekularyzacji, osłabieniu tradycyjnych elit kulturalnych, rozpowszechnianiu pisma i wykształcenia świeckiego oraz w powstawaniu grup inteligencji. Za widoczny znak modernizacji w tym zakresie przyjęto ekspansję środków masowego przekazu, której towarzyszy wzrost umiejętności korzystania z mass mediów. W sferze politycznej z kolei modernizację cechuje: rozwój zróżnicowanych struktur władzy, ich ról i instytucji oraz rozszerzanie zakresu działalności centrów organów prawnych, administracyjnych, parlamentarnych, partyjnych. Oznacza to jednocześnie osłabienie roli elit tradycyjnych, władców i wodzów oraz związanych z nimi instytucji.

Na płaszczyźnie ekonomicznej modernizacja prowadzi do eliminacji gospodarki naturalnej na rzecz pieniężnej oraz do uczynienia z pracy ludzkiej towaru, w wyniku czego następuje zróżnicowanie aktywności gospodarczej. Modernizacja jest powiązana z rozwojem kapitałochłonnych technologii, nowych metod transportu i komunikacji oraz powstaniem najnowocześniejszych jednostek działalności gospodarczej, zakładów przemysłowych, banków i biur.

Modernizacja w skali mikro

Słowo modernizacja pochodzi od francuskiego słowa moderne – nowoczesny¹. Wyznacza ona kierunek działalności, by stworzyć rozwiązania nowe, nacechowane nowoczesnym podejściem do wszystkiego co związane jest z pozytywną działalnością człowieka. Ponadto pojęcie modernizacji jest często rozszerzane o uwspółcześnianie. Nieco inny charakter ma modernizacja w ujęciu „modelowym”. Oznacza ona wymianę starego potencjału wytwórczego na nowy, gwarantujący wyższą wydajność pracy, lepszą jakość produktów, eliminację prac najcięższych i w efekcie tego – wyższą sprawność funkcjonowania gospodarstwa. Z kolei Encyklopedia popularna PWN², hasło modernizacja definiuje jako unowocześnianie przedsiębiorstw, zakładów, polegające na wprowadzaniu nowoczesnych maszyn, urządzeń, środków transportu oraz nowoczesnych metod wytwarzania i organizacji pracy, zapewniających wyższą wydajność.

¹Słownik języka polskiego PWN, 1997.

²Encyklopedia popularna PWN, 1985.

W Encyklopedii ekonomiczno-rolniczej³ modernizację określono jako procesy związane z doskonaleniem istniejących trwałych środków produkcji w gospodarstwach rolnych. Modernizacja jest w tym ujęciu następstwem postępu technicznego, technologicznego i organizacyjnego w produkcji rolniczej. Proces modernizacji należy rozpatrywać jako zespół działań trwale powiązanych ze sobą, a decyzje o celowości modernizacji danego środka produkcji należy podejmować na podstawie rachunku ekonomicznego obejmującego zakres jego oddziaływania. Słownik Biznesu definiuje natomiast modernizację jako wprowadzenie ekonomicznie efektywnych zmian dostosowujących realizowane procesy czy ich elementy do osiągnięć światowego postępu technologicznego⁴.

Pojęcie modernizacji jednostkowych środków trwałych znalazło się obok przebudowy, rozbudowy, rekonstrukcji również w ustawie o rachunkowości⁵, jako jedna z możliwości dokonywania ulepszeń w zakresie środków trwałych. Aby środek trwały został uznany za ulepszony poniesione nakłady muszą spowodować wzrost wartości użytkowej w stosunku do wartości z dnia przyjęcia środków trwałych do używania, mierzonych w szczególności okresem używania, zdolnością wytwórczą, jakością produktów uzyskiwanych przy pomocy ulepszanego środka trwałego i kosztami eksploatacji lub innymi miarami. Ustawa o podatku dochodowym od osób fizycznych⁶, jak i ustawa o podatku dochodowym od osób prawnych⁷ dodatkowo określa poziom wydatków poniesionych na ulepszenie w roku podatkowym. Nakłady mające charakter ulepszeń w wysokości ponad 3500 zł (w 2009 r.) traktowane są jako przyrost wartości początkowej środka trwałego.

Rozpatrując procesy modernizacyjne należy mieć również na uwadze to, że każde przedsiębiorstwo, w tym również gospodarstwo rolne w czasie swojego funkcjonowania przechodzi przez różne fazy. W zależności od fazy, w której aktualnie przebywa w różny sposób reaguje na czynniki m.in. zewnętrzne, pod których naciskiem się znajduje. Reakcja występuje zawsze, ale zmiany przybierają różne natężenie. Zmieniają się zasoby czynników wytwórczych, struktura produkcji, sposób zarządzania, powiązanie z rynkiem. Czasami zmiany są niewielkie, prawie niezauważane. Niekiedy jednak są głębokie, z góry zaplanowane

---

³Encyklopedia ekonomiczno-rolnicza, 1984, s. 440.

⁴Słownik Biznesu. 2007. Wydawnictwo Wilga.

⁵Ustawa z dnia 29 września 1994 roku o rachunkowości (tekst jednolity Dz. U. z 2002. nr 76, poz.694 ze zm.).

⁶Ustawa z 26 lipca 1991 roku o podatku dochodowym od osób fizycznych (tekst jednolity Dz. U. z 2000 r.nr 14, poz.176 ze zm.)

⁷Ustawa z 15 lutego 1992 roku o podatku dochodowym od osób prawnych (tekst jednolity Dz.U. z 2000 r. nr 54, poz. 654 ze zm.)

i konsekwentnie realizowane. Wówczas określane są jako restrukturyzacja albo też modernizacja gospodarstwa.

Potwierdzają to badania Wosia [1999], który zauważa, że w rolnictwie chłopskim istnieje wewnętrzny mechanizm zmian strukturalnych, którego podstawą są m.in. zmiany pokoleniowe. Na taki obraz zmian w pewnych okresach nakładają się zmiany wywołane środkami polityki ekonomicznej i społecznej, które, jeśli osiągają większe nasilenie, nazywamy polityką restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa. Jest to więc polityka rządowa, adresowana do rolników, ale wspierana środkami zewnętrznymi, na co składają się środki budżetu państwa, środki pomocowe pochodzenia krajowego lub zagranicznego, regulacje prawne dotyczące na przykład wieku emerytalnego rolników, sukcesji majątku, wielkości emerytur rolniczych, szkolenie rolników w zakresie projektowania gospodarstw, inwestycji, kredytowania, zarządzania gospodarstwem oraz funkcjonowanie instytucji bliskiego otoczenia rolnictwa.

Ze zmianami zachodzącymi w gospodarstwach rolnych, oprócz pojęcia modernizacji wiążą się również pojęcia: restrukturyzacja i inwestowanie. Istotne jest więc przedstawienie definicji tych pojęć, w celu uchwycenia różnic pomiędzy nimi, jak również wskazania wzajemnych powiązań.

Proces restrukturyzacji gospodarstwa rolnego oznacza zmianę jego struktury wewnętrznej, czyli struktury kapitału, struktury produkcji, prowadzącą ewentualnie w kierunku jego specjalizacji oraz usytuowanie gospodarstwa w strukturze rynku. Jej istotą jest generalnie zmiana relacji pomiędzy czynnikami wytwórczymi (nowy typ technologii) i – co za tym idzie – zmiana struktury produkcji wiodącej z reguły ku specjalizacji całego gospodarstwa. Restrukturyzacja to również niezbędne zmiany zarządzania i powiązania gospodarstwa z rynkiem. Natomiast inwestycje nastawione są przede wszystkim na powiększanie istniejącego potencjału w ramach danych, „standardowych” technologii. W mniejszym stopniu orientowane są one na obniżkę kosztów i wzrost wydajności pracy. Inwestycje mogą ale nie muszą prowadzić do modernizacji gospodarstw. Poziom inwestycji uzależniony jest od wysokości dochodu dyspozycyjnego i skłonności rolnika.

Z badań przeprowadzonych przez Kulawika [1997] wynika, że tylko 4,5% inwestycji (w badanych gospodarstwach) odpowiada wysokiemu poziomowi Europy Zachodniej, 37,9% inwestycji to obiekty nowoczesne, spotykane u przodujących rolników w Polsce, a 27,3% to obiekty tradycyjne, sprawdzone w Polsce od lat. Tak więc niewielka część inwestycji prowadzi do restrukturyzacji i modernizacji gospodarstwa w oparciu o nowe technologie. Poprawność oceny procesu modernizacji gospodarstw na podstawie inwestycji jest więc uwarunkowana ich charakterem.

Proces modernizacji gospodarstw rolnych jest procesem długotrwałym i ciągłym. Wiąże się z sukcesywną reorganizacją warsztatu pracy, której celem

jest dostosowywanie do wymagań konkurencji na rynku [Kowalski, 1998]. Jedynie gospodarstwa rozwojowe, wprowadzające nowe rozwiązania techniczne są w stanie sprostać tym wymaganiom.

Zdaniem Runowskiego [2004] głównym kierunkiem modernizacji w przedsiębiorstwach rolnych realizujących funkcje produkcyjne powinno być unowocześnianie procesów produkcyjnych poprzez wprowadzanie nowoczesnych rozwiązań technologicznych i wdrażanie pracooszczędnych technik produkcji oraz korzystanie z osiągnięć postępu biologicznego.

Woś [1999] wskazuje również na inny, bardzo ważny cel działań modernizacyjnych – zmniejszanie uciążliwości pracy w rolnictwie. Z kolei Duczkowska-Małysz [1998] twierdzi, że modernizacja rolnictwa związana jest ze zmianami samej wsi, rodzin rolniczych i społeczności wiejskich. Wskazuje ona na sprzężone występowanie procesów modernizacji rolnictwa i wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, które wspólnie warunkują procesy modernizacyjne zachodzące w samym rolnictwie. Jej zdaniem brak jest możliwości przemian modernizacyjnych w rolnictwie związanych z wprowadzeniem postępu, obniżeniem kosztów produkcji, podniesieniem jej jakości, a w konsekwencji sprostaniami wymogom konkurencji międzynarodowej, jeśli nie nastąpią wcześniej działania związane z wielofunkcyjnym rozwojem obszarów wiejskich. Efektem takich działań byłoby stworzenie nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich i możliwości pozyskiwania alternatywnych źródeł dochodów.

Z nieco innego punktu widzenia postrzega modernizację Kalinowski [2004]. Według autora na modernizację należy patrzeć przez pryzmat wzrostu zapotrzebowania rolników na wiedzę z zakresu organizacji rynku, ekonomiki rolnictwa i zagadnień prawnych. Według niego wiedza, jaką z tego zakresu posiadają rolnicy, przyczynia się do większej pewności zbytu produktów, usprawnia handel, podnosi efektywność gospodarowania, także dzięki podejmowanym działaniom przedsiębiorczym.

W ostatnich latach coraz więcej wagi przywiązują się do ochrony środowiska. Pojęcie modernizacji gospodarstw rolnych powinno więc obejmować również wszelkie działania zmierzające do ograniczenia negatywnego wpływu produkcji rolnej na środowisko przyrodnicze, nawet jeśli nie prowadzą one ani do zwiększenia wielkości produkcji, ani zmniejszenia jednostkowych kosztów produkcji. Warunkiem jest jednak w takim przypadku zmniejszenie kosztów społecznych produkcji rolnej, tj. kosztów jakie ponosi lub może ponieść całe społeczeństwo z tytułu degradacji środowiska. Koszty te mogą np. wynikać z zanieczyszczenia gleb, wód i powietrza (choroby, rekultywacja gleb, oczyszczanie wód), erozji gleb, obniżenie wartości krajobrazu.

Wnioski

Na podstawie przeprowadzonego studium literatury można przedstawić następujące wnioski:

1. Modernizacja opisywana jest jako zjawisko złożone, powodujące równocześnie zmiany we wszystkich dziedzinach życia. Na ogół utożsamiana jest z stopniowym przejściem od działań tradycyjnych do nowoczesności. Proces modernizacji może być spontaniczny, wyłaniający się „oddolnie”, ale może być również inicjowany i kierowany „odgórnie” przez elity polityczne, które równocześnie powinny wyznaczyć cel, do którego zmiany powinny doprowadzić. W tym zakresie wskazuje się na dużą rolę polityki ekonomicznej i społecznej państwa.
2. Występowanie oraz natężenie procesów modernizacyjnych jest uzależnione od osiągnięć nauki. Z tego też powodu w społeczeństwach o niższym poziomie rozwoju zmiany modernizacyjne uzyskiwane są w wyniku adaptacji rozwiązań już funkcjonujących w grupie społeczeństw lepiej rozwiniętych i zarazem bardziej zamożnych.
3. Oceniając procesy modernizacyjne należy zachować ostrożność. Nie wszystkie zmiany prowadzące do poprawy bytu człowieka czy wyników działalności gospodarczej można określić mianem modernizacji. Przykładem mogą być prowadzone w indywidualnych gospodarstwach rolnych inwestycje w budowę obiektów tradycyjnych.
4. W kontekście modernizacji gospodarstw rolnych coraz większego znaczenia nabiera kwestia ochrony środowiska przyrodniczego. Wdrażanie nowych technik i technologii produkcji oraz rozwiązań organizacyjnych przyjaznych dla środowiska powinno być uzasadnione wynikami badań naukowych, uznanych przez możliwie najszersze grono profesjonalistów, a nie powszechnie panującymi opiniami. W przeciwnym razie może pojawić się zjawisko pseudomodernizacji, które wygeneruje wysokie koszty wdrożenia obciążające albo rolników albo podatników, nie przyczyniając się do poprawy jakości życia. Spowoduje to niczym nieuzasadniony transfer środków finansowych do właścicieli tych technologii.

Literatura

- CHODAK S., 1973. Societal Development. Oxford University Press. New York.
- DUCZKOWSKA-MAŁYSZ K., hasło: Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich. (w:) Encyklopedia Agrobiznesu. 1998. Red. Woś, A. Fundacja Innowacja. Warszawa.

- EISENSTADT S.N. 1966. *Modernization: Protest and Change*, Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- Encyklopedia ekonomiczno-rolnicza. 1984. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne. Warszawa.
- Encyklopedia popularna PWN. 1985. PWN. Warszawa.
- INKELES A., SMITH D.N., 1984. W stronę definicji człowieka nowoczesnego. (w:) *Tradycja i nowoczesność*. Red. Kurczewska, J., Szacki, J. Warszawa.
- KALINOWSKI J., 2004. Modernizacja gospodarstw czynnikiem wzrostu zapotrzebowania na wiedzę rolników. *Roczniki Naukowe SERiA*, tom 4, zeszyt 1.
- KOWALSKI A., hasło: Czynniki produkcji w agrobiznesie (w:) *Encyklopedia Agrobiznesu*. 1998. Red. Woś, A. Fundacja Innowacja. Warszawa.
- KULAWIK J., 1997. Efekty kredytów inwestycyjnych w gospodarstwach rodzinnych prowadzących rachunkowość rolną dla IERiGŻ. IERiGŻ. Warszawa.
- MOORE W.E., 1963. *Social Change*. Prentice Hall. Englewood Cliffs.
- O'CONNEL J., 1976. *The concept of modernization* (w:) Black Cyril (red): *Comparative Modernization*, Free Press, New York.
- RUNOWSKI H., 2004. Opcje strategiczne dla przedsiębiorstw rolnych. *Roczniki Naukowe SERiA*, tom 4, zeszyt 1.
- Słownik Biznesu. 2007. Wydawnictwo Wilga.
- Słownik języka polskiego. 1997. PWN. Warszawa.
- SMELSER N.J., 1973. *Processes of social change* (w:) N.J.Smelser (red.): *Sociology: An Introduction*, Wiley, New York.
- SZCZEPAŃSKI M.S., 1989. *Modernizacja. Rozwój zależny. Rozwój endogenny*. Socjologiczne studium teorii rozwoju społecznego. Uniwersytet Śląski. Katowice.
- SZTOMPKA P., 2005. *Socjologia zmian społecznych*. Wydawnictwo Znak. Kraków.
- TIRYAKIAN E.A., 1985. *The changing centers of modernity* (w:) E. Cohen, M. Lisak, U. Algamor (red): *Comparative Social Dynamics*, Westview Press, Boulder.
- Ustawa z 15 lutego 1992 roku o podatku dochodowym od osób prawnych (tekst jednolity Dz.U. z 2000 r. nr 54, poz. 654 ze zm.).
- Ustawa z 26 lipca 1991 roku o podatku dochodowym od osób fizycznych (tekst jednolity Dz.U. z 2000 r. nr 14, poz. 176 ze zm.).
- Ustawa z dnia 29 września 1994 roku o rachunkowości ze zmianami (tekst jednolity Dz.U. z 2002 r. nr 76, poz. 694 ze zm.).
- WOŚ A., 1999. *Instrumenty restrukturyzacji i modernizacji gospodarstw rolnych*. IERiGŻ. Warszawa.

Theoretical aspect of farm modernization process

Abstract

Considering the common use of the term “modernization” in socio-economic policy and the lack of common definition of this term, the author makes bro-

ad literature review. The research objective of the paper is to specify theoretical features of modernization, which should be the background for policy action and measures focused on farm modernization. Otherwise the policy action can lead to the weak effects and inefficient use of public money.

The paper is composed of four essential chapter. First chapters shows the evolution of historical features of the modernization. Next, the author presents theoretical aims, phases and ways of modernization processes. Third chapter is related to the modernization in the context of multi-dimension character of the economic processes. Finally modernization is reduced to the micro level, i.e. farm or firm level.

